

Márai Sándor levelei Brisits Frigyeshez

FRIED ISTVÁN

Született 1934-ben Budapesten. Irodalomtörténész. Jelenleg a JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tan-
székének egyetemi tanára. Márai Sándorról szóló tanulmánykötete 1998-ban jelent meg. Legutóbbi írását 1999. 11. számunkban közöltük.

¹Brisits Frigyes: *Babits Mihály*. Bp., 1941.
Az irodalomtörténet füzetei V, *Szent Ágoston és Rákóczi Ferenc vallomásai*, Bp., 1914. stb.
²Alszeghy Zsolt — Brisits Frigyes — Sik Sándor: *Magyar irodalmi olvasókönyv a gimn. és leánygimn. 4. o. sz.* Bp., 1938. Uők: *Magyar irodalmi olvasókönyv a gimn. és leánygimn. 5. o. sz.* Bp., 1939. stb.
³A Magyar Tudományos Akadémia Vörösmarty-kéziratainak jegyzéke. Összeáll.: —. Bp., 1928.

⁴Vörösmarty Mihály: *Dramák 2.* Bp., 1971.

⁵Vörösmarty Mihály *levelezése 1-2.* Bp., 1965.

Brisits Frigyes a ma irodalomkutatója, Vörösmarty Mihály életművének egyik legtöbb érdemet szerzett ismerője. S bár könyvtári katalógusokban, folyóirat-repertóriumokban bőségesen leljük föl az általa írott műveket, tudományos értekezéseket,¹ tankönyveket,² kritikákat, adatközléseket,³ általa sajtó alá rendezett műveket⁴ (például Vörösmarty Mihály levelezését két kötetben, igen alaposan megjegyzetelve),⁵ annak ellenére nem vagy alig tartják számon a modern magyar irodalommal foglalkozók között, hogy több 20. századi magyar szerzőről figyelemre méltó tanulmányt közölt, Surányi Miklósról és Babits Mihályról többek között. Negyvennégy esztendősen, 1934-ben lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, mind régi magyar irodalmi stúdiumai (Temesvári Pelbárt), mind 19. századi tárgyú értekezései elismerést vívtak ki maguknak; de ami még nagyobb súllyal nyomott a latban, az elméleti érdeklődése volt. Az őt akadémiai levelező tagságra ajánló Horváth János⁶ a szellemtörténeti iskola hívének mutatja, aki ezt az 1930-as esztendőben még korszerű irodalomszemléleti módot mérsékelte, nemcsak a korszellemi és világnézeti túlzásoktól bizonyult mentesnek, hanem az adatok felkutatásával és tiszteletével ellensúlyozta azt a korszak-rekonstrukciós törekvést, amely a beleélésnek a szükségesnél nagyobb szerepet tulajdonított. Horváth János kiemeli azt is, miszerint Brisits jellemzője: „tehetségének nagy távlatokat átfogó, filozófiailag rendszerező tudománytípusra utalja...” Majd: „a világnézet szempontjait okos fenntartásokkal rendszerező elvül fogadja”. Sikerült írásainak minősíti a Madáchról, Adyról és Vörösmartyról szólókat, és elismeréssel emlegeti, hogy Brisits irodalomelméleti törekvései a „józan haladás” szolgálatában állnak. Kiváltképpen az *Élet* című folyóiratban, persze másutt is sokat és érdemlegesen publikált.⁷ Ide annyi megjegyzés kívánkozik, hogy a 16-17 éves Márai szintén az *Élet* hasábjain látta viszont meglepően érett novelláit. Az 1934-ben megejtett akadémikusi választás során Brisits Frigyes 35 igen, 8 nem szavazatot kapott, a vele egy osztályba jelölt (és oda be is került) költő, Áprily Lajosnál 30-11 volt az arány.⁸

Rokonszenvről és nagy tudósnek kijáró tiszteletről tanúskodik Szauder József tömörségében is megrendítő nekrológja.⁹ A 79 éves, 1949 után nem könnyű életű egykori gimnáziumi igazgató,

⁶Magyar Tudományos Akadémia. Tagajánlások 1934-ben. Kézirat gyanánt. Bp., 1934. 12-14. Az ajánlásba Horváth János beledolgozta Brisits munkáinak válogatott bibliográfiáját.

⁷A Katholikus Szemlében, az Irodalomtörténeti Közleményekben, a Diáriumban, a Napkeletben, az Irodalomtörténetben stb.

⁸Akadémiai Értesítő 1934. 224, 234.

⁹Szauder József: *Brisits Frigyes (1890-1969)*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1970. 275.

¹⁰Eredeti címe: *Journal d'un curé de campagne*. Paris 1937. Magyarra Just Béla fordította, Kassán jelent meg. 1985-ben a Szent István Társulat újra kiadta.

¹¹Napló 1943-1944. Bp., 1990, 48.

¹²Gyergyai Albert: *Egy falusi plébános naplója*. In: uő: *Kortársak*. Bp., 1965, 401-405.

¹³Napló, 49.

1935-től egyetemi magántanár írásainak forrásait a pozitívizmusban véli fölfedezni. Ezt a merevnek tetsző, a 19. századra már kissé avított szemléletmódot frissítette föl tájékozódása, amelynek magyar irodalomtudományi újszerűségét éppen Horváth János méltatta. Szauder azonban azt is elárulja, hogy Brisits távol állt mindenféle dogmától; nemcsak Taine-nek vagy éppen Dilthey-nak, hanem Renannak és Anatole France-nak is olvasója volt. Fő művéül *A XIX. század első fele* (A magyar irodalom története V.) című könyvét jelöli meg. Az öregedő Kazinczy Ferenc és a pályakezdő majd érett Vörösmarty, Kisfaludy Károly meg az AURORA almanach évtizedeiről kiadott monográfiája ugyan ma kevésbé van jelen a köztudatban (a köztudat vesztesége ez), ám belőle példásan olvasható ki az irodalmi irányok, az irodalmi gondolkodás alakulástörténete akkor, amikor inkább az egymásba növés, a jövő irodalmának megalapozása van napirenden. „Ez a könyv ma is él — írja Szauder József. — Stílusa hallatlan érzékenységről és feszültségről árulkodik. Szövege némelykor robbanékony erejű, gyorsan és plasztikusan veti felszínre az írók élet- és ihletproblémáit.”

Ez volt, ilyen volt a szerény életű (Babits Tímár Virgiljéhez hasonlítja Szauder Brisits Frigyes) gimnáziumi paptanár életköre.

Márai egészen máshonnan érkezett a levélbeli találkozókra. Ám egy eddig kevésbé érintett mozzanat árulkodik arról, hogy nem érkezett egészen felkészületlenül. 1943-ban látott napvilágot Georges Bernanos (1888-1948) *Egy falusi plébános naplójából* című művének magyar fordítása.¹⁰ Márai két ízben is¹¹ megemlékezik olvasmányélményéről, amely számára Wilder, *Szent Lajos király hídja* című művének olvastán támadt élményére emlékezteti. „A nagy írások tiszta lélegzetvétele a könyv minden oldalán” — jegyzi naplójába. Majd alább: „Bernanos regényének értelme ez a mondat:»A pokol akkor kezdődik, ha már nem szeretünk«”. Ami meglepőnek hat, nem is az, hogy Márai figyel a neokatolikusnak mondott francia irodalmi irányzat egy valóban méltó képviselőjének a háború közepén, a franciákkal „ellenséges” országban megjelent művére, amelynek tárgya egy falusi plébános élete a betegség és a kegyelem között, jóllehet ez igen távol állt *A gyertyák csonkig égnek* vagy a *Sirály* szerzőjétől. Igaz, hogy Márai szóban és írásban hangoztatta, éppen az 1940-es évek első felében, a francia kultúra jelentőségét, a francia irodalom európai szerepét. Ám rátalálása az idézett mondatra azért kelthet feltűnést, mivel Gyergyai Albert¹² ugyanennek a könyvnek ismertetése során szintén kiemeli ezt a mondatot, hozzátéve: „van-e kor, amely jobban megérthetné, jobban méltányolná, mint a mienk, a szenvedések e keserű leckéjét?” S amit még Gyergyai recenziójából ezúttal idézni érdemes, az Bernanos könyvének elhelyezése a francia és az európai gondolkodás történetében; s ez ahhoz segít, hogy jobban láthassuk: miért hatott Máraira ez a mű. Számára is Pascal¹³ az egyik legkedvesebb szerző, s a pascali gondolkodás

értelmezése sokáig foglalkoztatta. Gyergyai ennél tovább lép, s az 1943-as év távlatából tekint a korábban írt regényre: „Az ilyen könyv mindennél jobban megérteti velünk Pascalt, egy bizonyos francia lelket, vagy ha tetszik: az emberi lélek egy bizonyos magasságát, a fénynek, az igazságnak, a szeretetnek tevékeny szomját, azt, amely annyi misztikust és harcost adott már a világnak...” Bernanos időszerűsége (Márai és Gyergyai számára mégsem a jelen életszakaszra alkalmazhatóságban rejlik, hanem annak az életfelfogásnak, életértelmezésnek továbbgondolhatóságában, amely méltatlan körülményekben, azok ellenére, azokra reflektálva hozzásegít a belső béke megteremtéséhez. 1943/44 világválságos hangulatában jegyzi Márai naplójába: „Mindig derűsebb távolban a világtól, s mindig valóságosabb közelségben az Istenhez: ennyi az öregedés értelme és élménye”.¹⁴ 1944-ben ilyen sorokra bukkanunk a naplóföljegyzések között: „És honnan tudod te, mit akar az Isten? Hallgass és viseld el azt is, hogy nem értheted szándékait”.¹⁵ Talán nem egészen függetlenek ezek a sorok a Bernanos-mű olvasásától, annyit egyelőre megkockáztathatok, hogy Márainál nincsen szó a nehéz körülmények között történt megtérésről, ráébredésről a „transzcendenciá”-ra. S bár regényeiben, elbeszéléseiben ritkán dokumentálható efféle közvetlen megnyilatkozás hitéről, hitének kivallásától éppen úgy tartózkodott, mint más, a maga belső ügyének tartott jelenségek, tényezők nyilvánosságra hozatalától, az emigrációban megjelent két, ebbe a vonzáskörbe tartozó regényének, a *Harminc ezüstpénznek* meg a *San Gennaro vére*nek föllelhető az előzménye a Márai-életműben.

Amiként nem csatlakozott a magyar irodalmat és közgondolkodást megosztó egyik irányzathoz sem, amiként nem érintkezett emigrációjában semmiféle politikai csoportosulással, akként távol tartotta magát a bármilyen egyházhoz szorosabban kapcsolódó orgánumtól is. Függetlensége az ő számára olyan elkötelezettséget jelentett, amely nem egyik vagy másik politikai, világnézeti, felekezeti egységhez, párthoz való tartozást eredményezte, hanem — Romain Rolland szavával — a „kavarodás” fölötti szituáltságot, elhatárolódást a pártpolitikai egyoldalúságtól, értékek elismerését, bármely oldalon, felekezetenél legyen is az. Ilyen értelemben méltányolhatta Brisits Frigyesnek tudományos munkálkodását, de emberi tartását is; mint az a négy levélből kitetszik, korántsem „hivatalos” kapcsolatfelvétel a kettejüké. Brisits Frigyesre feltehetőleg szüksége volt Márainak. Utolsó levelének, egy 1944-es híradásnak egy mondata szinte változatlan formában köszön vissza az 1944-es naplóban (A naplóban így: „Aki bemegegy most Pestre; mint-ha égő házba rohanna be, hogy mentse a füstből és lángok közül, amit még lehet”.¹⁶ A levélben ekképp: „Pesten mindig csak rövid ideig vagyok, s akkor, mint aki égő házba megy...”), ez talán annak lehet jelzése, mennyire megosztja az író ama töprengéseit a pappal, amiket másnak nem tud, nem akar elmondani.

¹⁴Uo. 58.

¹⁵Uo. 152. Vö. még: uo. 141-142, 202. („Az Isten jobban tudja”)

¹⁶Uo. 174. Vö. még: uo. 164.

¹⁷Uo. 20.

Ma már aligha dönthető el, hogy a *San Gennaro vére* pap-figurájában visszajár-e az emigránsban Brisits Frigyes emléke, és egyáltalában: nem tudható, miként ismerkedtek meg, mint közeltek egymáshoz, milyen, Márai számára (is), sürgető beszélgetni-megvitatni valójuk akadt, és miképpen alakult viszonyuk oly baráttivá, hogy Márai Sándornak 1943-as súlyos betegsége idején¹⁷ (amelyben része volt afféle pszichikai fertőzésnek, amelyet majd *A nővér* című regényében fog talán végleg kiírni magából, és amelyet a „lélekidomár”-ok: „menekülés a betegségbe” címszóval látnak el) nemcsak vigasztaló üzenet, hanem szinte jelképes ajándékként egy üveg tokajit is küldött (hozott?). S erre Márai az új találkozás reményében válaszolt. Egyelőre csak azt tudom feltételezni, hogy kapcsolatukat messze nem az irodalmi tájékozódás hasonlósága erősítette, valószínűleg a kölcsönös rokonszenv ellenére világnézetük (is) jócskán különbözött egymástól. Inkább az a pap, az a kételyeit nem elnyomó, hanem bölcsen kiegyenlíteni képes személyiség volt Brisits Frigyes Márai számára, akivel őszintén tudott beszélni a maga, a Brisitsénél nyilván sokkal erőteljesebb kétségeiről. A tételes vallási dogmáktól távol, a humanitás hitéhez közel, Márai Sándor az apai örökség révén őrizte egyházához való hűségét, miközben őrizte szellemi függetlenségét. Nem járt ez küzdelmek, tévedések és tévelygések nélkül. Vívódó regényfiguráinak, veszendő novellaalakjainak több olyan vonást kölcsönzött a maga „lelki élet”-éből, amelynek lejegyzését még naplói sem igen vállalhatták. Brisitscel azonban talán még ilyen kérdésekről is beszélgethetett.

Ennek a kérdésnek fölvetésével párhuzamosan egy másik, még szinte kevésbé megvizsgált probléma köthető össze. Márai Sándor és a Biblia viszonya. Valójában olyan jellegzetesen 20. századi írói reakcióról számolhatnék be, amely a bibliai történeteket az emberiség paradigmatis eseménytörténetével azonosítja, és a megkísértésnek, a beavatottságnak az elhivatottságnak, a tékozló fiú világbeli kalandjainak világszerűségét fedezi föl, és mindezeknek jegyében kísérli meg a világtörténet elbeszélését. Márainak szintén minden regénye határhelyzetbe jutott figurák döntéskényszereit mutatja be, és így hit, felelősség, szabad akarat, személyiségrontódás és -építés válaszútjain álló hőst jelenít meg. Ami írónkat igazán érdekli: mennyire képesek hősei úgy irányítani életüket, hogy az ellenálljon a különféle oldalról érkező, testi-lelki, politikai-materiális megkísértéseknek. „Tanulj áhítatot” — üzeni Márai saját korának,¹⁸ amelynek éppen az egyik legnagyobb bűne, hogy áhítat nélküli. Ismét nem arról van szó, hogy vallás(ok) erkölcsi parancsait kérné számon amorálisnak bizonyuló korától, csupán arról, hogy a Könyvek könyve szellemét (és nem betűit) szeretné érzékelni az emberi cselekvésekben. Márai kérdésfeltevései néhány helyen érintkeznek az egzisztencializmuséival, a leginkább talán Camus téziseihez látszik közel állni, nevezetesen a létezés abszurditását átérző magatartás drámáját

¹⁸Vö. tölem: *Márai Sándor íróportréi*. In: ...egyszer mindenkinek el kell menni Canudosba. Bp., 1998, 173-189.

tekintve, kiváltképpen ami a modern élet elgépiesedését illeti: és Márai válasza annyiban hasonló, hogy hősei ott ütköznek értetlenségbe, ahol és amikor nem akarnak együttjátszani a banalitásba, a konvencionalitásba, a képmutatásba vesző világgal. Számára az író-lét nem elefántcsonttorony, hanem őrhelyé, figyelő állássá kiképzett elefántcsonttorony, amelynek megformálásában az író moralitásának is számottevő (lehet) a szerepe. Az ő „harcos” humanizmusa a teremtett világgal alázatos, a világ csodáit átérző áhítatos alkotóé, aki belépve a hagyományba a hagyomány korszerűségében hisz, azokban a történetekben, amelyek mindig megestek, mindig meg fognak esni az emberrel.

¹⁹MTAK Kt. Ms.
6242/9-12.

Nagyjában-egészében ilyen pozícióban állt, mikor megkezdődött levelezése Brisits Frigyessel. A leveleket Márai kézzel írta,¹⁹ s mint a kéz- és levéltári munkában járatos filológus, Brisits Frigyes megőrizte a borítékot is. Hagyatékából kerültek át a levelek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárába, ahonnan betűhíven közlöm.

Levelezőlap
29. XII. 1942.

Mélyen tisztelt Főtisztelendő Uram,
hálásan köszönöm jóleső és nagyon megtisztelő sorait, s engedje meg, hogy én is szívből jövő jókívánataim tolmácsoljam Önnek az új esztendőre. Ha megengedi Főtisztelendő Úr, úgy tiszteletem teszem Önnél jövő kedden (I. 5.) d. u. 1/2 6-kor. Régóta készülök a találkozásra, s igaz öröm lenne részemre, ha fogadni volna szíves. Ha nem kapok ellenkező h iradást, úgy jövő kedden bátor leszek bekopogtatni Önnél.

A viszontlátásig mély tisztelettel üdvözli
igaz híve
Márai Sándor

Levelezőlap
28. I. 1943.

Nagyságos Uram,
őszintén sajnálom a félreértést és remélem, hogy most már sikerül nyel-beütnünk a találkozást. Ha megengedi Főtisztelendő Úr, megadom lakásom telefonszámát: 16-15-10. Délután 2-3^h között mindig otthon vagyok, s talán megbeszélhetünk telefonon egy összejöveteli lehetőséget.

Igaz tisztelettel és nagyrabecsüléssel
híve Márai Sándor

Képeslap. Budapest.
Dunai látkép

Kedves Főtisztelendő Uram, még egyszer hálásan, igaz szívből köszönöm nagyon megtisztelő és jóleső látogatását, és kedves húsvéti üdvözlését. Jobban vagyok, Isten segítségével. A »királyok borá«-t hálásan köszönöm és remélem, hogy egyszer alkalmam lesz Főtisztelendő Úrral együtt megköstolni — én legalább is nem nyúlok addig hozzá. Boldog és békés ünnepeket kíván, szeretettel és tisztelettel

igaz híve
Márai Sándor

Címzés: Nagyságos és Főtisztelendő
Brisits Frigyes igazgató úrnak
a M. Tud. Akadémia tagja stb.
Budapest XII.
Ibrahim-út 22.
Cisztercita-rendház

Levél borítékkal
Budapest
1944. július 26.

*kedves és nagyon tisztelt Uram,
Hálásan köszönöm sorait. Már kerestem volna az alkalmat, hogy tiszte-
letem tehessem, mert nagy öröm és megnyugvás lenne számomra ez
időkbën, ha beszélgetnénk. Pesten mindig csak rövid ideig vagyok, s ak-
kor, mint aki égő házba megy be, mindkét kezem tele sietős munkával.
Nem kereshetném föl Vácott? A tahi-i komp egyelőre jár, s ha nem za-
varom, örömmel átmennék egy délután. Ott, a nyugalmasabb légkörben,
úgy érzem és remélem, kaphatnék Öntől egy bizalmas és értékes órát.*

*Ha ez lehetséges, kérném pesti címemre szíves értesítését, (I. Mikó u.
2.) mikor és meddig méltóztatik Vácott tartózkodni. (És hol?) Minden
héten egyszer (legkésőbb csütörtökön) bemegyek Pestre leveleimért, s ha
addig hírt kaphatnék, örömmel tisztelegnék Önnél váci otthonában.*

*A viszontlátás reményében igaz tisztelettel és őszinte barátsággal kö-
szönti híve*

Márai Sándor

(Boríték)
Nagyságos és Főtisztelendő
Brisits Frigyes úrnak
író, a Ciszterci Rend Gimnasiumának
igazgatója, a M. Tud. Akadémia tagja stb.
Budapest XII.
Ibrahim út
Ciszterci Rendház

Függelék

Befejezésül Szőnyi Zsuzsa egyik Márai-émlékezésének részletét idézem.

*„...egyszer Salerno környékén sétálva találkoztunk egy sugár-
zó tekintetű szerzetessel. Márai akkor megkérdezte tőlem: hon-
nan van ebben az emberben ez a békeesség derű? S néhány nap
múlva elkérte tőlem az illető szerzetes címét. (Egyébként Tomek
Vince volt az.) Úgy tudom, többször is találkoztak, beszélgettek.
Márai nem hitetlen, hanem kereső ember volt. S mi azt valljuk,
aki keresi, az már meg is találta Istent.”²⁰*

²⁰Czigány György:
Szőnyi Zsuzsa
Zebegényben.
Európai utas,
1999. 36. sz. 61.